

Ζωή Γεωργιάδου, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Πτωχοπρόδρομος*)

Με το όνομα *Πτωχοπρόδρομος* (ή *Πτωχοπροδρομικά ποιήματα*) είναι γνωστή μία συλλογή τεσσάρων παρακλητικών ή επαιτικών ποιημάτων, με τα οποία ένας επαίτης/ποιητής ζητά από διάφορους αυτοκράτορες ή άλλους ανώτατους άρχοντες της βυζαντινής αυλής των Κομνηνών χρήματα, είτε για να εξευμενίσει τη δύστροπη γυναίκα του (ποίημα Α΄ ή I), είτε για να διατηρήσει το ενδεές νοικοκυριό της πολυμελούς οικογένειάς του (ποίημα Β΄ ή II), είτε ως αμοιβή για τον εαυτό του ως σπουδαγμένου φιλόλογου (ποίημα Γ΄ ή III), είτε για μετάθεση από ένα κακώς διοικούμενο μοναστήρι σε άλλο, προφανώς καλύτερο (ποίημα Δ΄ ή IV).

Γραμματολογικό είδος

Παρά το γεγονός ότι ο *Πτωχοπρόδρομος* κατηγοριοποιείται συχνά ως [σάτιρα](#), τα τέσσερα ποιήματα εντάσσονται στο ευρύτερο λογοτεχνικό είδος της επαιτικής ποίησης. Έχουν, βέβαια, και σατιρικό χαρακτήρα, καθώς περιέχουν πολλά κωμικά στοιχεία, όπως, για παράδειγμα, στην περιγραφή της μιζέριας του μορφωμένου λογίου που "ψοφάει της πείνας", στο ποίημα Γ΄. Δεν χωρά αμφιβολία ότι ο λόγος για τον οποίο τα ποιήματα αυτά διαδόθηκαν και έγιναν τόσο δημοφιλή ήταν αυτός ακριβώς ο κωμικός και σατιρικός ψυχαγωγικός τους χαρακτήρας (Eideneier 1991, 14).

Χρονολόγηση

Σύμφωνα με τον τελευταίο εκδότη των ποιημάτων Hans Eideneier (1991, 113-115), τα *Πτωχοπροδρομικά ποιήματα* χρονολογούνται στο β΄ μισό του 12ου αιώνα. Στα ποιήματα έχουν γίνει αρκετές μεταγενέστερες προσθήκες που αποδεικνύουν τη ρευστότητα του κειμένου μέσα στην –παράλληλα με τη γραπτή– προφορική τους παράδοση. Μας παραδίδονται σε εννέα χειρόγραφα/παραλλαγές που χρονολογούνται

από τον 14ο ως τον 16ο αιώνα, στα οποία ανιχνεύονται διάφορες επεμβάσεις καθώς και περικοπές στο κείμενο.

Δομή

Και τα τέσσερα ποιήματα έχουν σαφή και αυστηρή δομή: προηγείται ένα προοίμιο με την προσφώνηση –επαινετική και ταυτόχρονα επαιτική– στον άρχοντα, σε λόγια γλώσσα. Ακολουθεί το κυρίως μέρος, όπου ο ήρωας αφηγείται το δράμα του, εξηγεί δηλαδή γιατί βρίσκεται σε τόσο απελπιστική θέση. Το κυρίως μέρος των ποιημάτων ανήκει, τόσο ως προς τους μονολόγους και τους διαλόγους όσο και ως προς το αφηγηματικό του ύφος, στο μεικτό, χαμηλό ή και ημιλόγιο επίπεδο της βυζαντινής γραπτής κοινής. Και τα τέσσερα ποιήματα επαναλαμβάνουν στο τέλος μια γενική παράκληση για βελτίωση της άσχημης κατάστασης στην οποία βρίσκεται ο ήρωας (Eideneier 1991, 12).

Το περιεχόμενο των ποιημάτων: Ποίημα Α΄

Το ποίημα Α΄ σώζεται σε ένα και μοναδικό χειρόγραφο του 14ου αιώνα και είναι αφιερωμένο από κάποιον «Πρόδρομον κυρ Θεόδωρον» σε κάποιον «βασιλέα Μαυροϊώαννην». Καθώς το τρίτο και το τέταρτο ποίημα απευθύνονται στον αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ τον Κομνηνό (1143-1180), μπορούμε να συνδέσουμε τον «βασιλέα Μαυροϊώαννην» με τον πατέρα του Μανουήλ, τον Ιωάννη Κομνηνό (1118-1143) (Eideneier 1991, 2). Στο ποίημα των 274 δεκαπεντασύλλαβων στίχων ο επαίτης/ποιητής ζητά από τον αυτοκράτορα οικονομική στήριξη, ώστε να γλιτώσει από τη βασανιστική γκρίνια της δύστροπης και ψηλομύτας γυναίκας του, που τον υποβάλλει διαρκώς σε ταπεινώσεις (Λεντάρη 2007, 1896). Εδώ ο ποιητής ειρωνεύεται τον εαυτό του με όλη την άνεση και την παιγνιώδη διάθεση ενός διανοούμενου (Eideneier 1991, 3-4).

Ποίημα Β΄

Το σύντομο ποίημα Β΄ αποτελείται από 117 στίχους, σώζεται σε δύο χειρόγραφα του 14ου αιώνα (G και H) και προσφωνεί κάποιον «Σεβαστοκράτορα» (τίτλος για τους πιο στενούς συγγενείς του αυτοκράτορα επί της δυναστείας των Κομνηνών) εκ μέρους «του αυτού». Το χειρόγραφο H έχει, σε σύγκριση με το G, 70 στίχους παραπάνω, ενώ του λείπουν 16 στίχοι. Όταν, ωστόσο, οι δύο εκδοχές έχουν κοινούς στίχους, το κείμενο του G είναι σαφώς καλύτερο από εκείνο του H. Η δομή του ποιήματος ακολουθεί ακριβώς το πρότυπο του πρώτου: ταπεινή προσφώνηση στον «αυθέντη», απαρίθμηση των αναγκών του σπιτιού και τελική παράκληση για οικονομική ενίσχυση, ώστε να μη στερηθεί ο Σεβαστοκράτωρ τους καθημερινούς του επαίνους (από τον ποιητή). Το ύφος του ποιήματος, όμως, είναι πολύ διαφορετικό από του πρώτου. Εδώ ένας μίζερος παραπονιάρης ζητά οικονομική ενίσχυση, παρουσιάζοντας τις καθημερινές ανάγκες της πολυμελούς οικογένειάς του. Ο κατάλογος των αντικειμένων ενός βυζαντινού νοικοκυριού έχει προπαντός γλωσσικό και πραγματολογικό ενδιαφέρον, εντούτοις ολόκληρο το ποίημα περιορίζεται στη συσσωρευτική απαρίθμηση αυτών των αναγκών (Eideneier 1991, 6-7).

Ποίημα Γ΄

Παρουσιάζεται ως τέταρτο στη σειρά από τους παλιότερους εκδότες Hesseling & Pernot (1910, 72-83). Παραδίδεται σε επτά χειρόγραφα (από τον 14ο ως και τον 16ο αιώνα) και είναι ίσως το πιο γνωστό και πιο δημοφιλές από τα *Πτωχοπροδρομικά* ποιήματα. Σε 291 στίχους ο φτωχός λόγιος/ποιητής αναφέρεται στα βάσανα του γραμματισμένου ανθρώπου, που είναι ανίκανος να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ζωής, διεκτραγωδεί την πενία του και αναθεματίζει τις συμβουλές του πατέρα του, ο οποίος τον παρακίνησε να μορφωθεί για να γίνει πλούσιος. Παραδέχεται πως τα γράμματα δεν τον βοήθησαν να πλουτίσει και τώρα ζηλεύει τους καλοταϊσμένους γείτονές του που ασκούν χειρωνακτικά επαγγέλματα (Λεντάρη 2007, 1896). Απευθύνεται, λοιπόν, στον αυτοκράτορα και ζητά την υλική συνδρομή του, διεκτραγωδώντας τη φτώχεια και τη δυστυχία του, ενώ καταριέται την παιδεία

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Ζωή Γεωργιάδου, «Εισαγωγή» (για το έργο *Πτωχοπρόδρομος*)

(«Ανάθεμαν τα γράμματα, Χριστέ, και οπού τα θέλει») που τον κατάντησε να πεινάει, να υποφέρει το ψύχος και να γνωρίζει την περιφρόνηση του κόσμου (Χατζηφώτης 1980, 21). Από τον στίχο 213 και εξής προστίθεται –στο καλύτερο χειρόγραφο– ένα ακόμη επεισόδιο, όπου ο ποιητής βρίσκεται σε μοναστήρι και καταφέρνει, με ένα τέχνασμα που μοιάζει με τα ανάλογα στο πρώτο ποίημα, να χορτάσει επιτέλους κι αυτός μια φορά. Το επεισόδιο αυτό δίνει αφορμή σε άλλους μεταγενέστερους ποιητές να προβούν σε αρκετά εκτενείς προσθήκες (οι οποίες σώζονται στα διάφορα χειρόγραφα που παραδίδουν το ποίημα), στο πνεύμα κυρίως του πρώτου μέρους, με την παρουσίαση και άλλων –χειρωνακτικών– επαγγελμάτων (Eideneier 1991, 9).

Ποίημα Δ΄

Το εξίσου δημοφιλές και εκτενέστερο –από όλα τα *Πτωχοπροδρομικά*– ποίημα Δ΄ (αποτελείται από 665 στίχους), με τίτλο στα μεταγενέστερα χειρόγραφα *Βιβλίον δεύτερον κατά ηγουμένων* ή *Έτερον βιβλίον δεύτερον περί μοναχών*, σώζεται σε επτά χειρόγραφα που προέρχονται από τον 14ο ως και τον 16ο αιώνα. Στο προοίμιο, σε λόγια γλώσσα, αυτοπαρουσιάζεται ένας «αγράμματος και νέος ρακενδύτης και μοναχός των ευτελών». Ο κακοπαθημένος αυτός καλόγερος περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια την άθλια ζωή του στο γνωστό μοναστήρι «του Φιλοθέου» της Κωνσταντινούπολης, όπου ζει υπό την εξουσία δύο ηγουμένων. Οι επιμέρους σκηνές και τα επεισόδια που απαριθμεί είναι γεμάτες δραματικότητα και εκφραστικότητα (Eideneier 1991, 9-10). Σε τόνο μεμψίμοιρο ο μοναχός/ποιητής στρέφεται εναντίον του μοναχικού βίου και των ηγουμένων, ζητώντας από τον αυτοκράτορα να στρέψει το βλέμμα του προς έναν ταπεινό νεαρό μοναχό που αφηγείται αληθινά πράγματα τα οποία προκαλούν το παράπονο και την αγανάκτησή του. Στη συνέχεια, περιγράφει τον άτεγκτο και αυστηρό –για τους άλλους– ηγούμενο που ενδιαφέρεται μόνο για την καλοπέρασή του και κακομεταχειρίζεται τον μοναχό/ποιητή, τιμωρώντας τον αυστηρά για ασήμαντες αιτίες (Χατζηφώτης 1980, 20). Το ποίημα χαρακτηρίζεται από το μεικτό ύφος του και τα διαφορετικά επίπεδα δημώδους και λόγιας γλώσσας, καθώς και από τις υπερβολές του που το κάνουν θησαυρό ευτράπελων στιγμιότυπων.

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Ζωή Γεωργιάδου, «Εισαγωγή» (για το έργο *Πτωχοπρόδρομος*)

Να σημειωθεί ότι το ποίημα αυτό στην έκδοση Hesselring & Pernot 1910 (βλ. περισσότερα στην τελευταία παράγραφο), είναι τρίτο και όχι τέταρτο στη σειρά.

Η προσωπογραφία του ποιητή

Αρχικά, οι μελετητές απέδωσαν τα ποιήματα στον γνωστό λόγιο και πολυγραφότατο συγγραφέα του πρώτου μισού του 12ου αιώνα Θεόδωρο Πρόδρομο, για τα περιστατικά της ζωής του οποίου γνωρίζουμε πολύ λίγα. Το βέβαιο είναι ότι ο Πρόδρομος είχε επιδοθεί σε συστηματικές σπουδές και είχε αποκτήσει σημαντική για την εποχή του μόρφωση. Το λόγιο έργο του είναι πληθωρικό και πολύμορφο· έγραψε μυθιστορήματα, ποιήματα, επιγράμματα, αστρολογικές, γραμματικές, φιλοσοφικές και θεολογικές μελέτες, [ρητορικά γυμνάσματα](#), σάτιρες και [επιστολές](#). Τα κείμενα αυτά ήταν γραμμένα σε ένα επίπεδο ύφους κατάλληλο για την αυτοκρατορική αυλή των Κομνηνών, όμως ο Πρόδρομος έχει αφήσει και έργα σε δημόδη γλώσσα.

Το «προδρομικό ζήτημα»

Από νωρίς απασχόλησε τους μελετητές το πρόβλημα αν είναι ένας ο ποιητής των *Πτωχοπροδρομικών*, αν ο Θεόδωρος Πρόδρομος έγραψε μόνο μερικά ποιήματα και τα υπόλοιπα τού αποδίδονται (καταχρηστικά) ή αν τα *Πτωχοπροδρομικά* δεν είναι καθόλου δημιουργήματα του βυζαντινού λόγιου και λανθασμένα του αποδόθηκαν από την παράδοση. Ο Eideneier (1991, 93) υποστηρίζει πως ένα παρακλητικό ή επαιτικό ποίημα, συνδεδεμένο με το όνομα του «Πτωχοπροδρόμου», φαίνεται πως απέκτησε κάποτε χαρακτήρα προτύπου. Το αποτέλεσμα ήταν και άλλοι συγγραφείς, με παρόμοια αιτήματα, να αρχίσουν να συνθέτουν αντίστοιχα ποιήματα και να τα κάνουν γνωστά ως «Πτωχοπρόδρομο». Σήμερα η φιλολογική επιστήμη δέχεται ως επικρατέστερη τη θεωρία ότι τα *Πτωχοπροδρομικά* ποιήματα αποτελούν παρωδίες ή ποιήματα γραμμένα «κατά το ύφος» του Προδρόμου, που ήταν γνωστός ως ο κατεξοχήν αιτητικός ποιητής, χωρίς όμως να συμφωνούν όλοι οι μελετητές και χωρίς να έχει λήξει το φιλολογικό ζήτημα γύρω από τον «Πτωχοπρόδρομο» (Χατζηφώτης 1980, 9-10). Εφόσον αποδεχόμαστε τον γενικά πλασματικό χαρακτήρα των

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Ζωή Γεωργιάδου, «Εισαγωγή» (για το έργο *Πτωχοπρόδρομος*)

ποιημάτων, τότε τα ιστορικά και γεωγραφικά στοιχεία, τα τοπωνύμια και τα κύρια ονόματα, όπως επίσης και ο τίτλος με τις αναφορές στο πρόσωπο του συγγραφέα, δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν πλέον ως στοιχεία της προσωπικότητας και της βιογραφίας του Θεόδωρου Πρόδρομου (Eideneier 2012, 94).

Η γλώσσα και το μέτρο

Τα *Πτωχοπροδρομικά* έχουν τεράστιο γλωσσολογικό ενδιαφέρον, καθώς ο γλωσσικός τους χαρακτήρας είναι μεικτός: η λόγια γλώσσα χρησιμοποιείται στο προοίμιο, στον επίλογο και στα ενδιάμεσα τμήματα, όπου ο ποιητής απευθύνεται σε υψηλά ιστάμενα πρόσωπα και υποβάλλει το αίτημα για ευεργεσία, ενώ η δημώδης γλώσσα, που δεν επηρεάζεται από συγκεκριμένη διάλεκτο, αλλά λειτουργεί ως κοινή λογοτεχνική γλώσσα, χρησιμοποιείται στα ενδιάμεσα περιγραφικά μέρη που περιέχουν τα κακοπαθήματα του ποιητή και αναφορές στην καθημερινή ζωή (Λεντάρη 2007, 1896). Τα ποιήματα αυτά αποτελούν πολύτιμη μαρτυρία του νέου γλωσσικού τύπου ο οποίος αρχίζει να διαμορφώνεται κατά τον 12ο αιώνα. Δεν μπορούμε, βέβαια, να διατυπώσουμε σαφή συμπεράσματα για την αρχική γλωσσική μορφή των ποιημάτων, καθώς η ρευστότητα είναι ένα από τα χαρακτηριστικά τους. Όσον αφορά στη μετρική τους, τα *Πτωχοπροδρομικά* είναι γραμμένα στον λεγόμενο πολιτικό στίχο.

Οι μελετητές εντόπισαν στα *Πτωχοπροδρομικά* ποιήματα αρκετά ελαττώματα: μονοτονία, μακρηγορίες, επιπολαιότητες, άμορφες εκφράσεις. Υπάρχει, βέβαια, ζωηρότητα, παραστατικότητα και χάρη στη διήγηση, όμως η αξία τους είναι κυρίως λαογραφική, γλωσσική και φιλολογική. Παρουσιάζουν, επίσης, μεγάλο ενδιαφέρον για τον κοινωνικό χαρακτήρα τους και αποτελούν σημαντικό υλικό στην έρευνα του καθημερινού βίου των Βυζαντινών – διατροφή, συνήθειες, ενδυμασία κλπ. (Χατζηφώτης 1980, 21).

Η διάδοση του έργου

Το γεγονός ότι δεν διαθέτουμε κάποια βενετική έκδοση του *Πτωχοπρόδρομου* μπορεί να οφείλεται στα αυστηρά κριτήρια των τυπογράφων/εκδοτών κατά τους πρώτους

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Ζωή Γεωργιάδου, «Εισαγωγή» (για το έργο *Πτωχοπρόδρομος*)

αίωνες της τυπογραφικής τέχνης (15ος-16ος αι.) ή απλώς στην τύχη (αν υποθέσουμε ότι το κείμενο τυπώθηκε, αλλά δεν σώζεται ή λανθάνει μέχρι στιγμής κάποια πρώιμη έκδοσή του). Όπως και να είναι, η πληθώρα των κωδίκων που παραδίδουν τα *Πτωχοπροδρομικά* ποιήματα, καθώς και οι ποικίλες μεταγενέστερες παρεμβολές σε αυτά, αποτελούν αδιάψευστο μάρτυρα της δημοφιλίας και της αδιάλειπτης πρόσληψής τους από τους αναγνώστες/ακροατές των τελευταίων βυζαντινών και των πρώτων μεταβυζαντινών αιώνων.

Η εκδοτική επιτυχία του *Πτωχοπρόδρομου* στη νεότερη και σύγχρονη εποχή πιστοποιείται όχι μόνο από το πλήθος των ελληνόφωνων εκδόσεων (ακόμα και των αποσπασματικών) αλλά και των μεταφράσεων στις βασικές ευρωπαϊκές γλώσσες (βλ. σχετικά τη βιβλιογραφική λίστα στο Eideneier 2012, xvii-xxi). Αφετηρία τους στάθηκε η έκδοση του πρώτου τόμου των *Ατάκτων* του Κοραή (Παρίσι 1829), που περιείχε μόνο τα ποιήματα Γ' και Δ' – τα ανατύπωσε αργότερα (1866) και ο Μαυροφρύδης. Η πρώτη απόπειρα συνολικής παρουσίασης των *Πτωχοπροδρομικών* πραγματοποιήθηκε από τους Miller και Legrand το 1875· όπως υποδηλώνει και ο τίτλος της (*Trois poëmes...*), η έκδοση αυτή ήταν ελλιπής, καθώς περιείχε τα τρία από τα τέσσερα γνωστά σήμερα ποιήματα (συγκεκριμένα, τα ποιήματα Α', Β' και Γ' της παρουσιάσής μας, και μάλιστα αναδιαταγμένα, δηλαδή με διαφορετική σειρά). Έτσι, η πρώτη γενική έκδοση του *Πτωχοπρόδρομου* εκπονήθηκε από τον Legrand λίγα χρόνια αργότερα (1880), την οποία διαδέχτηκε μία έκδοση βαρόμετρο στην ιστορία της διάδοσης του κειμένου, αυτή των Hesseling και Pernot το 1910, που «παρουσιάζει τα κείμενα όπως τα γνώρισαν οι γενιές από το 1910 ως το 1991» (Eideneier 2012, xi). Τη χρονιά αυτή κυκλοφόρησε η γερμανική κριτική έκδοση του Eideneier (1991). Ο τελευταίος πλέον αντιστρέφει, όπως ειπώθηκε και πιο πάνω, την παραδεδομένη σειρά του τρίτου και του τέταρτου ποιήματος, κάτι που διατηρείται και στην πιο πρόσφατη, ελληνική, περισσότερο ενημερωμένη και εν γένει εμπλουτισμένη (βιβλιογραφία, εισαγωγή, γλωσσάριο) έκδοση του γερμανού μελετητή (2012), η οποία κοσμείται, όπως και η προηγούμενη, με σχέδια του ζωγράφου Αλέκου Φασιανού. Το κατά γενική ομολογία πληρέστερο και

περισσότερο συνεκτικό κείμενο του Eideneier 2012 είναι και η πηγή της παρούσας ανθολόγησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Eideneier 1991

Hans Eideneier (επιμ.), *Ptochoprodromos. Einfrührung, kritische Ausgabe, deutsche Übersetzung, Glossar*, Romiosini, Κολωνία 1991.

Eideneier 2012

Hans Eideneier (επιμ.), *Πτωχοπρόδρομος, κριτική έκδοση*, με σχέδια του Αλέκου Φασιανού, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2012.

Λεντάρη 2007

Τίνα Λεντάρη, «Πτωχοπροδρομικά ποιήματα», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 1896-1897.

Χατζηφώτης 1980

Ιωάννης Χατζηφώτης (επιμ.), *Θεόδωρος Πρόδρομος, Φιλοσοφία του κρασοπατέρος και άλλα πτωχοπροδρομικά*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1980.